

ФРАЗЕАЛАГІЗМЫ З ФУНКЦЫЯЙ УЗУАЛЬНАГА ХАРАКТАРУ Ў РАМАНАХ І. ЧЫГРЫНАВА

Функцыі узуальнага характару – гэта агульныя, пастаянныя функцыі, якія рэалізуюцца ў любым кантэксте. Яны абумоўлены ўласцівасцямі саміх фразеалагізмаў.

Перш за ўсё, асноўная маса фразеалагізмаў, непасрэдна адлюстроўвае пазамоўную рэчаіснасць, называе прадметы, прыметы, дзеянні і г. д., выступае, як і словы-назвы, у ролі членаў сказа, г. зн., выконвае намінацыйную функцыю. Напрыклад: *біць у хамут* ‘рашуча не паграджацца, упарціцца’ – [Мандрык] *Ну вось, цяпер ты ў хамут б’еш* [1, с. 903]; *трапіць у пастку* ‘аказвацца ў цяжкім, небяспечным ці бязвыхадным становішчы’ – *Ты хоць разумееш цяпер, у якую ты пастку трапіў?* – *спытаў старэйшы Зазыба маладзейшага* [1, с. 919]. Як бачна, прыведзеныя фразеалагізмы называюць дзеянне і з’яўляюцца галоўным членам сказа: выказнікам.

Фразеалагізмы тыпу: *злы геній* ‘чалавек, які аказвае на каго-небудзь дрэнны ўплыў, прыносіць каму-небудзь шкоду’ – *Альбо злы геній, – дадаў Масей* [1, с. 956]; *хлеб-соль* ‘харч, яда’ – [камендант] *У цэлым, насельніцтва вашага раёна, – пачаў ён зноў праз нейкі момант, – сустрэла нашы войскі ляль-*

на, у некаторых вёсках нават па добраму вашаму звычайу з хлебам-соллю [2, с. 156]; *бабіна лета* ‘ранняя восень з яснымі цёплымі днямі’ – [Карханаў] *Як кажучы, ужо зіма хутка на двор пастукаецца; а яны думаюць, што бабіна лета не прыйшло*. [3, с. 202]. Прааналізаваўшы гэтыя фразеалагізмы, можна адзначыць, што яны называюць жывую істоту, назву стравы, з’яву прыроды і выконваюць пэўную сінтаксічную функцыю.

Пазбаўлены гэтай функцыі толькі выклічнікавыя і мадальныя выразы. Абазначаючы пэўныя рэаліі, фразеалагізмы адначасова выконваюць шэраг іншых функцый.

Наступная функцыя – ацэначная. Сутнасць яе заключаецца ў тым, што фразеалагізмы маюць здольнасць не столькі называць тыя ці іншыя з’явы, колькі даваць ім станоўчую або адмоўную ацэнку.

Адзначнае значэнне найбольш выразна выяўляецца ў назоўнікавых і прыметнікавых фразеалагізмах, якія замацаваліся ў ролі іменнага выказніка, напрыклад: *стары пень, доўгі язык, вялікае сэрца, доўгія рукі, каменнае сэрца, вольны птах* і інш. Яны, як і іншыя выразы, выступаюць у ацэначнай функцыі, якая характарызуе асобу ці прадмет: *вялікае сэрца* ‘хто-небудзь здольны на моцнае і шчырае пачуццё’ – [Зазыба] *У нашага генерала вялікае сэрца, яно часам змяшчае ў сабе самыя неверагодныя рэчы, якія многія з нас ужо выкінулі з ліку абавязковых чалавечых якасцяў* [1, с. 945]; *доўгія рукі* ‘схільнасць украсці, прысвоіць чужое’ – *У Масквы рукі доўгія* [1, с. 957].

Адзначную функцыю часта выконваюць і прыслоўныя фразеалагізмы, напрыклад: *як з гусака вада* ‘абсалютна аднолькава, без розніцы, не мае значэння для каго-небудзь, не хвалюе, не крапае каго-небудзь’ – [Вяршкоў] *А з таго во цяпера, як з гусака вада* [2, с. 25]; *гады ў рады* ‘занадта рэдка, з вялікімі, працяглымі прамежкамі’ – *Як кажучы, гады на ўрады* [3, с. 286] і інш. Аднак гэта функцыя ў іх не прамая, а апасродкаваная, бо яны характарызуюць не асобу, а яе дзеянне і ўжо праз дзеянне – асобу як носьбіт гэтага дзеяння.

Значная частка фразеалагізмаў перадае эмацыянальны стан чалавека, выражае разнастайныя пачуцці: радасць, захваленне, здзіўленне, насмешку, пагрозу, абьякавасць, крыўду, страх, сорам і г. д. Яны выконваюць эмацыянальную функцыю. Асобнае месца займаюць выклічнікавыя выразы, бо эмацыянальнасць і складае іх змест: *чорт вазьмі, чорт з ім, не дай бог* і пад.

Калі выклічнікавыя выразы толькі і спецыялізуюцца на выражэнні эмацыянальна-валявых рэакцый суб’екта, то многія фразеалагізмы іншых семантыка-граматычных тыпаў адначасова выконваюць намінацыйную і эмацыянальную функцыі. Пэўная эмацыянальная афарбоўка – устойліва замацаваны кампанент такіх фразеалагізмаў. Зрэшты, сярод выклічнікавых і невыклічнікавых фразеалагізмаў трапляюць і такія, што сумяшчаюць.

некалькі эмоцый: фразеалагізм *браць за душу* перадае то радасць, то смутак, то трывогу; фразеалагізм *язык не паварочваецца* выражае пачуцці нерашучасці ці сораму і інш.

Эмацыянальную функцыю (часта ў спалучэнні з іншымі) выконваюць усе фразеалагізмы жэставага паходжання (яны адпаведны ўнутраны стан называюць па знешнім яго выразніку – міміцы, жэстах): *выскаляць зубы, падаць голас, крывіць губы* і інш.; амаль усе несуднасныя фразеалагізмы: *не чуць душы, не па сабе, крывіць душой, лезці ў душу* і інш.

Калі гаварыць пра **экспрэсіўную функцыю**, то да яе адносяцца ўсе фразеалагізмы, якім уласціва вобразнасць, эмацыянальнасць, ацэнчанасць. Напрыклад, фразеалагізм *травіць баланду* ¹⁾ займацца пустымі размовамі; пустасловіць – [Зазыба] *Як і заўсёды, баланда* [1; с. 897] выконвае тры функцыі: намінацьўную, ацэнчаную і экспрэсіўную; фразеалагізм з *царом у галаве* ‘вельмі разумна’ – [Зазыба] *Ён і жыў хораша – разумна, як кажучь, з царом у галаве* [3, с. 465] выконвае дзве функцыі: ацэнчаную і экспрэсіўную.

Асобна можна гаварыць пра экспрэсіўнасць шматлікіх фразеалагізмаў, у сэнсавай структуры якіх ёсць сема ўзмацняльнасці. Гэта пашыраецца і на бязобразныя фразеалагізмы з адсутнай ці цьмянай унутранай формай (сэнс фразеалагізмаў з узмацняльным значэннем вытлумачваецца з дапамогай абавязковых паказчыкаў узмацняльнай семы тыпу *вельмі, самы, моцна* і пад.), напрыклад: *з усіх ног* ‘вельмі хутка, імкліва’, *па самыя вушы* ‘вельмі моцна, зусім, наскрозь’, *у чорта на рагах* ‘вельмі далёка, у аддаленых глухіх мясцінах’, *па горла* ‘вельмі моцна, звыш усякай меры’ і інш.

Некаторыя выразы ўтрымліваюць у сваім складзе архаічны кампанент. Часта ў такім разе экспрэсіўнасць ствараецца таямнічасцю, загадкаваасцю іх унутранай формы ці намёкам на матываванасць: *адным мірам мазаны, браць на цугундар, даць дыхту* і інш.

Літаратура:

1. *Чыгрынаў, І.Г.* Выбраныя творы / І.Г. Чыгрынаў; прадм. Дз. Бугаёва. – Мінск, 2008. – 992 с.
2. *Чыгрынаў, І.Г.* Апраўданне крыві / І.Г. Чыгрынаў. – Мінск, 1977. – 331 с.
3. *Чыгрынаў, І.Г.* Выбраныя творы: у 3 т. / І.Г. Чыгрынаў. – Мінск, 1984. – Т. 3.